พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี: “พงศาวดารนอกกรอบ” จากมุมมองผู้หญิง และการพลิกฟื้นพระเจ้าตาก ในประวัติศาสตร์ไทย

(Princess Narinthorn Thewi: The “Unconventional Royal Chronicle” from Women’s Perspectives and the Changing of King Taksin Image in Thai History)

กำพล จำปาพันธ์*
(Kampol Champapan)

Received: *April 1, 2019*
Revised: *August 18, 2019*
Accepted: *November 3, 2019*

บทความวิจัย
-
วิชาการ

* นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และอาจารย์พิเศษ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม (Ph.D student in History, Faculty of Human Science, Chiang Mai University and Special Instructor of Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Pathom Rajabhat University).

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษางานเขียนทางประวัติศาสตร์ของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี จากผลงานที่รู้จักกันในชื่อเรื่อง “จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี” โดยการใช้วิธีวิจัยแบบวิเคราะห์เอกสารตามหลักการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพบว่างานเขียนทางประวัติศาสตร์ของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี มีเนื้อความแตกต่างจากพระราชพงศาวดารกระแสหลัก เนื่องจากทรงบันทึกตามมุมมองและความรู้ของผู้หญิง โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทำให้งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี มีคุณูปการอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย เมื่อเทียบตามลำดับเวลาและอาศัยเพศเป็นเกณฑ์ เท่าที่มีหลักฐานในปัจจุบัน ก็กล่าวได้ว่า พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี เป็นนักประวัติศาสตร์หญิงคนแรกในสังคมไทยสยาม

คำสำคัญ: พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี, นักประวัติศาสตร์หญิง, พงศาวดารนอกกรอบ, มุมมองผู้หญิง, สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ABSTRACT

This article analyzed *"Memoirs Archives of Princess Narinthorn Thewi"*, a famous historical writing written in early Rattanakosin, by using historical methodology. Findings indicate that the writing differs from royal chronicles since it was written from a woman's perspective and knowledge, especially shown with the biography of King Taksin, one of the great Thai kings who liberated Siam after the fall of Ayutthaya in 1767. The author proposed that, due to her great contribution to the study of Thai historiography, Princess Narinthorn Thewi should be considered the first female historian of Siam.

Keywords: Princess Narinthorn Thewi, Female Historian, Unconventional Royal Chronicle, Women's Perspective, King Taksin the Great

บทนำ

เป็นที่ทราบกันดีว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยส่วนใหญ่เป็นงานเขียนของผู้ชาย ผู้หญิงมักไม่ปรากฏบทบาทในประวัติศาสตร์เท่าไรนัก เมื่อเทียบกับบทบาทของผู้ชาย ผลก็คือความรู้ประวัติศาสตร์ไทยจึงมีข้อจำกัดเช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ในระบบสังคมแบบชายเป็นใหญ่ในที่อื่น ๆ คือความขาดแคลนมุมมองและความรู้ของผู้หญิง รวมถึงเรื่องราวของคนหลากหลายทางเพศ ทั้ง ๆ ที่จริงแล้วผู้หญิงและคนหลากหลายทางเพศก็มีบทบาทในประวัติศาสตร์ไทยเช่นเดียวกับที่มีในประวัติศาสตร์ของที่อื่น ๆ

แต่น่าสนใจตรงที่เมื่อพิจารณาเอกสารหลักฐานเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หรือ “พระเจ้าตาก” (ครองราชย์ พ.ศ. 2310 - 2325) ที่ปรากฏในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ กลับมีเอกสารสำคัญอยู่ชิ้นหนึ่งที่เป็นข้อยกเว้น และสามารถนำมาพิจารณาได้ในแง่ที่เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ชิ้นแรก ที่เขียนตามมุมมองของผู้หญิง (เท่าที่มีการค้นพบ ณ ขณะนี้) คือเอกสารที่ชื่อ

> *“จดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่จุลศักราช 1129 ถึงจุลศักราช 1182 เปนเวลา 53 ปี”*

เอกสารชิ้นนี้นับว่ามีคุณูปการต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วยเหตุที่ว่าเป็นเอกสารที่นำเสนอเรื่องราวข้อมูลหลายอย่างขัดแย้งกับบันทึกที่เป็นทางการอย่างเช่นพระราชพงศาวดารเกี่ยวกับเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 จนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ราว พ.ศ. 2363 (ปลายรัชกาลที่ 2 ครองราชย์ พ.ศ. 2352 - 2367)

กล่าวเฉพาะเรื่องพระเจ้าตากและสมัยธนบุรีนั้น ถือได้ว่าเป็นช่วงที่เอกสารหลักฐานของไทยมีปัญหามากอีกช่วงหนึ่ง เพราะมี “การเมืองเรื่องความชอบธรรม” เข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการบันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ค่อนข้างมาก เมื่อเกิดการผลัดแผ่นดินในปลายสมัยธนบุรี โดยการยึดอำนาจของแม่ทัพขุนศึกกลุ่มสำคัญที่ทรงมีพระราชบัญชาให้ยกไปปราบปรามการกบฏในกัมพูชา แต่กลับย้อนมาทำรัฐประหารยึดอำนาจที่กรุงธนบุรี (Kruathong 2010: 44 - 107) และเมื่อสถาปนากรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงแทนกรุงธนบุรี ก็ได้มีการชำระพระราชพงศาวดารกล่าวโทษ

พระเจ้าตากด้วยข้อหา “สัญญาวิปลาส” ทำให้บ้านเมืองวุ่นวาย จึงต้องมีการปราบดาภิเษกเพื่อคืนความสงบสุขให้แก่บ้านเมือง[1]

แต่เอกสารบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวี กลับให้ข้อมูลต่างออกไป ซึ่งโดยปกติแล้วเอกสารประเภทที่เป็นบันทึกเรื่องเล่าจากความทรงจำจะไม่มีคุณูปการมากถึงกับสามารถคัดง้างกับพระราชพงศาวดารได้ แต่กรณีบันทึกชิ้นนี้มีข้อแตกต่างเพราะมีข้อความหลายอย่างสอดคล้องกับหลักฐานอื่น ๆ เช่น บันทึกของต่างชาติ (บาทหลวงฝรั่งเศส), จดหมายเหตุจีนราชวงศ์ชิง (ชิงสือลู่), ประชุมหมายรับสั่งสมัยธนบุรี รวมทั้งพระราชพงศาวดารฉบับก่อนชำระต้นรัตนโกสินทร์ และที่สำคัญบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวียังแสดงท่าทีเห็นอกเห็นใจต่อพระเจ้าตากที่ “ถูกกระทำ” ในท่ามกลางความผันผวนทางการเมือง เสนอข้อมูลอย่างตรงไปตรงมา นับเป็นเอกสารบันทึกโดยผู้อยู่ในเหตุการณ์ร่วมสมัยที่มีจำนวนน้อย เท่าที่ค้นพบกันในขณะนี้

ที่มาของต้นฉบับ

ต้นฉบับพระนิพนธ์ของกรมหลวงนรินทรเทวีมี 2 สำนวน ฉบับสำนวนที่ 1 ได้มาจากวังหน้า เขียนด้วยดินสอขาวในสมุดไทยดำ เดิมเป็นสมบัติของท่านผู้หญิงพันภริยาของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ฉบับสำนวนที่ 2 คัดเป็นเส้นหมึกเขียนในสมุดฝรั่ง ต้นฉบับเป็นของจมื่นทิพรักษา (เนตร บุณยรัตพันธุ์) และพระพิเรนทรเทพบุตร เอกสารนี้เปิดเผยครั้งแรก ใน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) เมื่อครั้งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงจัดหาหนังสือสำคัญสำหรับมอบให้หอพระสมุดวชิรญาณ พระองค์ได้เอกสารชิ้นนี้มาจากวังหน้า ทรงอ่านพบว่ามีข้อความประหลาดหลายแห่งจนทรงสงสัยว่าอาจจะเป็น “หนังสือกุ” เหมือนอย่าง “สยามประเภท” ของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ที่มีเรื่องพิพาทกรณีที่มีการคัดลอกหนังสือ

[1] งานของลอร์เรน เกอซิค ได้เสนอว่า มีความเปลี่ยนแปลงในแนวคิดและความเชื่อต่อสถาบันกษัตริย์ในสังคมช่วงหลังเสียกรุง พ.ศ. 2310 ที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำขุนนาง และไพร่ราษฎรอยู่พอสมควร จึงนำมาสู่การสร้างภาพลักษณ์เสริมในทางบุญบารมีทั้งในธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ (Gesick 1976).

พงศาวดารของทางการมาพิมพ์เผยแพร่ จนนำมาสู่การไต่สวนและตั้งข้อหาว่า ก.ศ.ร. กุหลาบ นั้นแต่งหนังสือ “กุ” เรื่องขึ้นมา (Reynolds 2007: 1 - 57)

แม้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นเป็นเรื่อง “กุ” แต่ก็ทรงไม่มั่นพระทัยต่างจากที่ทำต่อกรณี ก.ศ.ร. กุหลาบ ด้วยแม้ว่าพระองค์จะยังไม่ทรงทราบว่าผู้แต่งเป็นใครแน่ชัด แต่จากเนื้อความก็แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งมีความรอบรู้ในเหตุการณ์ข้างในราชสำนักเป็นอย่างดี ลักษณะสำนวน ภาษา การใช้คำต่าง ๆ ที่เป็นคำใช้กันในพระบรมวงศานุวงศ์ จนน่าเชื่อว่าจะเป็นหนังสือแต่งโดยเจ้านายวังหน้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง พระองค์จึงโปรดให้เจ้าพนักงานคัดลอกทำสำเนาพิมพ์ดีดนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ขณะนั้นจะเป็นช่วงปลายรัชกาลและทรงพระประชวรอยู่ แต่ก็ได้ทอดพระเนตรพิจารณาเนื้อความของเอกสารนี้อย่างละเอียด และทรงเพียรอุตสาหะค้นหาด้วยความสนพระราชหฤทัยอย่างยิ่งว่าผู้ใดเป็นผู้แต่งเอกสารนี้

พระองค์ได้ทรงมีพระราชวินิจฉัยที่เป็นที่ยอมรับกันต่อมาว่า เป็นหนังสือแต่งโดยพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี หรือที่ผู้คนสมัยต้นรัตนโกสินทร์นิยมเรียกท่านว่า “เจ้าครอกวัดโพ” ด้วยมีพระตำหนักอยู่ข้างท้ายวัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) ตรงบริเวณที่เป็นวิหารพระนอนในปัจจุบัน [ภายหลังจากท่านสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้โปรดให้ขยายพื้นที่วัดพระเชตุพนฯ ออกไปครอบคลุมพื้นที่ที่เคยเป็นที่ตั้งของพระตำหนักของกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ (พระสวามีของกรมหลวงนรินทรเทวี) เพื่อสร้างเป็นวิหารพระนอน] (Damrong Rajanubhub, Somdejkromphraya 2010: 19 - 20)

กรมหลวงนรินทรเทวีทรงมีพระนามเดิมว่า “กุ” นอกจาก “เจ้าครอกวัดโพ” จึงมีอีกพระนามที่ผู้คนนิยมเรียกคือ “เจ้ากุ” หรือ “พระองค์เจ้ากุ” ทรงเป็นพระขนิษฐาต่างพระมารดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ 1 (Thiphakornwong, Chaophraya 2002: 2) กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระสวามีสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 2 ส่วนกรมหลวงนรินทรเทวีสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ตามหลักฐาน “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3” ที่มีการกล่าวไว้ในการพระราชพิธีศพ เมื่อ พ.ศ. 2371 (Thiphakornwong, Chaophraya 1995: 31)

ส่วนพระนาม “พระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี” นั้นเป็นพระนามที่รัชกาลที่ 4 ทรงเฉลิมพระอัฐิและพระราชทานนามให้ภายหลัง กรมหลวงนรินทรเทวีมีพระโอรส 2 พระองค์ คือ กรมหมื่นนรินทรเทพ และกรมหมื่นนเรนทร์บริรักษ์ เมื่อรัชกาลที่ 3 มีพระราชดำริจะปรับปรุงวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) ได้โปรดให้พระโอรสทั้งสองย้ายไปประทับอยู่วังใหม่ที่สร้างพระราชทานให้ใกล้ประตูสะพานหัน (อยู่ในเขตวังบูรพาภิรมย์) (Damrong Rajanubhub, Somdejkromphraya 2010: 20)

ในชั้นต้น เมื่อรัชกาลที่ 5 ได้ทอดพระเนตรอ่านแล้ว ทรงมีพระราชปรารภเกี่ยวกับเอกสารนี้ว่า

> *“ครั้นเมื่อได้มาแล้ว ก็มีใจผูกพันอยู่ที่จะอ่าน เพราะพลิก ๆ ดูเห็นข้อความชอบกล เมื่อหมดธุระแล้วจึงได้เปิดขึ้นอ่านดะไปโดยเร็ว เพราะอยากรู้ความ จบในพักเดียวนั้น ความคิดแรกที่เกิดขึ้นในใจก็นึกว่า ซึ่งกรมหลวงดำรงกล่าวว่าเปน กุ ชนิดหนึ่งนั้น ผิดไปเสียแล้ว เห็นจะได้อ่านดะ ๆ ไม่ได้พิจารณา หนังสือฉบับนี้มีข้อความแปลกประหลาดน่าฟังอยู่ จะต้องอ่านอีกครั้งหนึ่งในเวลาอื่น...**หนังสือที่จดลงนี้ ปรากฏโดยโวหารแลทางดำเนินความ ใช้ถ้อยคำเปนสำนวนผู้หญิง** คงจะเปนเจ้านาย **แต่จะเปนเจ้านายเก่าฤๅเจ้านายใหม่ซึ่งเปนราชตระกูลนี้ แต่เนื่องในเชื้อวงษ์เจ้ากรุงธนบุรี ฤๅจะมีเกี่ยวข้องในเชื้อวงษ์เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งได้เปนราชตระกูลในเวลานั้นคราวหนึ่ง**ก็อาจเปนได้”*
>
> *(Narinthornthewi 2003: 1 - 2)*

ในคราวจัดพิมพ์ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2451 นั้น รัชกาลที่ 5 ก็ทรงพระราชนิพนธ์คำนำเกี่ยวกับหนังสือนี้โดยมีใจความสำคัญตอนหนึ่ง กล่าวถึงคุณค่าของเอกสารชิ้นนี้ในฐานะเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ผ่านกระบวนการแก้ไขชำระว่า

> *“**ข้าพเจ้ายืนยันได้ว่าหนังสือฉบับนี้ ไม่มีความเท็จเลย** ความที่คลาดเคลื่อนนั้นด้วยลืมบ้างด้วยทราบผิดไปบ้าง เรียงลงไม่ถูกเปนภาษาไม่สู้แจ่มแจ้งบ้าง ทั้งวิธีเรียงหนังสือในอายุชั้นนั้น ไม่สู้จะมีเครื่องมือสำหรับเขียนบริบูรณ์แลคล่องแคล่วเหมือนอย่างทุกวันนี้.. แต่เปนเคราะห์ดีที่สุดที่จดหมายกรมหลวงนรินทรเทวีฉบับนี้ ไม่ปรากฏแก่นักเลงแต่งหนังสือในรัชกาลที่ 4 ฤๅในรัชกาลปะจุบันนี้ ตกอยู่ในก้นตู้ได้จนถึงรัตนโกสินทรศก 127 นี้ **นับว่าเปนหนังสือพรมจารี ไม่มีด้วงแมลงได้เจาะไชเลย ความยังคงเก่าบริบูรณ์** เว้นไว้แต่หนังสือไม่ใช่เปนตัวหนังสือเก่าแท้”*
>
> *(Narinthornthewi 2003: 3 - 4)*

การสืบค้นหาตัวผู้บันทึกเอกสาร

เนื่องจากต้นฉบับเดิมไม่ได้ระบุนามผู้แต่ง เพราะเป็นธรรมเนียมเดิมที่ผู้แต่งไม่นิยมระบุชื่อเอาไว้ “ผู้แต่ง” ยังไม่มีความสำคัญเท่า “ผู้คัดลอก” เอามาบอกต่อ (ได้บุญเป็นวิทยาทาน) ประกอบกับเอกสารชิ้นนี้เป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของผู้หญิง ซึ่งก็เป็นธรรมดาอยู่ที่ผู้หญิงมักนิยมมีบทบาทอยู่หลังฉาก มากกว่าเปิดเผยตัวตนอยู่เบื้องหน้า แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ชนชั้นนำมีความรู้และให้ความสำคัญกับเรื่องตำรับตำรา เรื่องงานเขียนทางประวัติศาสตร์ - พงศาวดาร รัชกาลที่ 5 จึงทรงใคร่รู้และพยายามสืบค้นว่า ผู้ใดเป็นผู้แต่งบันทึกประวัติศาสตร์ชิ้นนี้

เหตุผลและหลักฐานที่รัชกาลที่ 5 ทรงใช้ในการระบุถึงตัวผู้แต่ง มีอยู่ 3 ข้อ คือ

(1) เป็นสำนวนของผู้หญิง

(2) ผู้แต่งจดเรื่องราวตามที่ได้รู้เห็นมาด้วยตนเอง ตั้งแต่สมัยธนบุรีจนถึงปลายรัชกาลที่ 2 แต่เป็นหนังสือแต่งเมื่อสมัยรัชกาลที่ 3

(3) ตามโวหารในหนังสือเห็นได้ชัดว่าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นใกล้ชิด

ทรงให้เหตุผลว่าเกี่ยวกับข้อวินิจฉัยของพระองค์ว่า:

> *“ข้อที่เห็นเช่นนี้ **เพราะผู้เขียนนับถือเจ้ากรุงธนบุรีเรียกว่าแผ่นดินต้น ใช้ถ้อยคำกล่าวถึงโดยความเคารพ เหมือนอย่างลูกหลานเจ้ากรุงธนบุรีพูด** ตามที่เคยได้ฟังมาเปนอันมาก **เมื่อกล่าวถึงสัญญาวิปลาสก็กล่าวด้วยความเห็นใจ** ว่าเปนการบังเอิญเปนไปเช่นนั้น ด้วยเปนเวลาเคราะห์กรรม แลเปนเวลาจะสิ้นบุญสิ้นวาสนา เมื่อกล่าวถึงการดุร้ายก็ค่อนจะเปนคำอยู่ข้างอวด ๆ ว่าเก่งกาจฤๅใจคอเด็ดเดี่ยว อย่างเดียวกันกับลูกหลานขุนหลวงเสือกล่าวถึงขุนหลวงเสือ [สมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระเจ้าเสือ) กษัตริย์อยุธยาในราชวงศ์บ้านพลูหลวง – ผู้อ้าง] ยกย่องในการที่มีความเห็นล่วงน่า เช่นรู้สึกตัวว่าสิ้นบุญแล้ว เมื่อเขาเชิญให้บวชก็ยินดีปรีดาที่จะออกบวช ครั้นเมื่อเจ้ารามลักษณ์ไปชวนให้สึกก็ไม่ยอมสึก **ว่าสิ้นบุญแล้ว อย่าไปสู้เขาเลย** ดังนี้เปนต้น แลเปนผู้รู้อากัปกิริยาอัชฌาไศรยเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งลูกหลานเขาเล่ากันอยู่ว่า เมื่อจะรับสั่งกับใคร ๆ ย่อมเรียกพระองค์เองว่าพ่อดังนี้”*
>
> *(Narinthornthewi 2003: 31)*

นอกจากนี้ ยังทรงมีข้อวินิจฉัยเพิ่มเติมอีก 2 ประเด็น ที่บ่งชี้ว่า ผู้แต่งคือกรมหลวงนรินทรเทวี ประเด็นที่ 1 จากข้อความที่กล่าวถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุนทรเทพสิ้นพระชนม์ ที่ว่า

> *“วันเดือนแปด แรมค่ำหนึ่ง ปีมะโรงสัมฤทธิศก เจ้าฟ้ากรมพระสุนทรเทพสิ้นพระชนม์ ไว้พระศพบนปราสาทพระโองการตรัสสั่งกรมหมื่นว่าสิ้นลูกคนนี้แล้ว พระเนตรมืดสี่ด้าน พระกรรณตึงสี่ด้าน อากรขนอนตลาดเจ้าดูชำระเถิด อย่าทูลเลย”*

เพราะกรมหลวงนรินทรเทวีเป็นผู้เก็บอากรตลาดท้ายวัดโพธิ์ (บริเวณตลาดท่าเตียนในปัจจุบัน)

ประเด็นที่ 2 เมื่อกล่าวถึงกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระสวามีของกรมหลวงนรินทรเทวีสิ้นพระชนม์ว่า “ณ เดือน 5 จุลศักราช 1179 ปีฉลูนพศก กรมหมื่นสิ้นชนมายุ ประชุมเพลิง ณ วัดราชบูรณะ” การเรียก “กรมหมื่น” เฉย ๆ ตลอดทุกแห่ง และใช้คำว่า “สิ้นชนมายุ” ไม่ใช้ “สิ้นพระชนม์” และใช้คำว่า “ประชุมเพลิง” แทนคำว่า “ถวายพระเพลิง” สอดคล้องกับที่ในแวดวงคนในพระราชสำนักรู้กันดีว่ากรมหลวงนรินทรเทวีทรงเรียกพระสวามีว่า “กรมหมื่น” ไม่ออกพระนามเต็ม

เนื่องจากกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระสวามี มิใช่เจ้านายในราชตระกูล เป็นบุตรขุนนางสามัญชนครั้งกรุงเก่าเท่านั้น ทั้งสองแต่งงานกันตั้งแต่ก่อนที่พระเชษฐา (รัชกาลที่ 1) ของกรมหลวงนรินทรเทวีจะได้ขึ้นครองราชย์ ภายหลังเมื่อภริยากลายเป็นเจ้านายชั้นพระขนิษฐา กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ก็เจียมตนว่ามิใช่เจ้า ถึงกับเคยหมอบกราบพระเจ้าลูกเธอ และไม่ประทับนั่งในที่เสมอกับกรมหลวงนรินทรเทวีในที่รโหฐาน การใช้คำลดลงมาแค่ว่า “สิ้นชนมายุ” และ “ประชุมเพลิง” ที่แสดงถึงความคุ้นเคยเรียกอย่างสามัญจึงปรากฏในบันทึก (Narinthornthewi 2003: 36) อีกทั้งการให้ความสำคัญแก่กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ถึงกับระบุวันสิ้นพระชนม์และลักษณะการพระพิธีศพ ต่างก็เป็นร่องรอยสำคัญให้รัชกาลที่ 5 ทรงได้ข้อสรุปว่ากรมหลวงนรินทรเทวีเป็นผู้แต่งบันทึกนี้เป็นแน่แท้

กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระสวามี พระนามเดิมว่า “หม่อมมุก” เป็นบุตรเจ้าพระยามหาสมบัติเมื่อครั้งอยุธยากรุงเก่า เป็นพี่เจ้าพระยาพลเทพ (ปิ่น) บิดาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ซึ่งเป็นตาของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ สมัยธนบุรี หม่อมมุกได้เป็นนายกวดหุ้มแพร และได้อภิเษกสมรสกับกรมหลวงนรินทรเทวีในสมัยนั้น ซึ่งพระเชษฐาของพระองค์คือ เจ้าพระยาจักรี (รัชกาลที่ 1 ในเวลาต่อมา) จากที่ทรงเป็นพระขนิษฐาในรัชกาลที่ 1 และทรงเป็นผู้กุมเศรษฐกิจสำคัญของครอบครัวอย่างการเป็นนายเก็บอากรตลาด ทำให้กรมหลวงนรินทรเทวีน่าจะทรงมีอำนาจในครัวเรือนมากกว่าพระสวามี กระทั่งรัชกาลที่ 1 ยังทรงระบุถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองว่า “อยู่ข้างจะกดขี่” (Narinthornthewi 2003: 37)

หลังจากที่รัชกาลที่ 5 มีพระบรมราชวินิจฉัยและทรงพระราชนิพนธ์บทวิจารณ์เอาไว้ นานกว่า 8 ปีเศษ หลังเสด็จสวรรคตแล้ว จึงได้มีผู้นำเอาหนังสือจดหมายเหตุความทรงจำอีกฉบับหนึ่งมามอบให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2459 โดยจมื่นทิพรักษา (เนตร บุญยรัตพันธุ์) และพระพิเรนทรเทพบุตร เป็นผู้นำมามอบให้ จดหมายเหตุความทรงจำฉบับนี้มีข้อความต่อยาวออกไปจากฉบับความสำนวนเดิมที่กล่าวเหตุการณ์สิ้นสุดเพียง พ.ศ. 2363 ตกปลายรัชกาลที่ 2 แต่ฉบับ พ.ศ. 2459 กล่าวเหตุการณ์มาจนถึงปีจอ จุลศักราช 1200 พ.ศ. 2381 ตกในรัชกาลที่ 3 ห่างจากฉบับเดิมเป็นเวลากว่า 18 ปี และ พ.ศ. 2381 นั้นก็เป็นเวลาหลังกรมหลวงนรินทรเทวีทรงสิ้นพระชนม์ไปแล้วกว่า 11 ปี[2]

จึงเกิดประเด็นปัญหาที่ชวนสงสัยว่า ที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า ผู้แต่งคือกรมหลวงนรินทรเทวีนั้นอาจจะคลาดเคลื่อนหรือไม่ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ในคราวที่พิมพ์แจกเป็นมิตรพลีเนื่องในวาระอายุ 60 ปี ถึงกับกล่าวไว้ใน “คำปวารณา” ว่า

> *“ข้าพเจ้าเคยอ่านจดหมายเหตุนี้มานานแล้ว ยังรู้สึกประทับใจในสำนวนลีลาของท่านผู้แต่งซึ่งบัดนี้ยังไม่มีใครค้นหาตัวพบ พระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าผู้เขียนคือ ‘เจ้าครอกวัดโพ’ หรือ กรมหลวงนรินทรเทวี พระน้องนางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกบัดนี้เป็นอันพ้นไป เมื่อกรมศิลปากร มาได้ตอน 2 ของจดหมายเหตุ*

[2] จาก “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3” โดย เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ระบุว่า กรมหลวงนรินทรเทวีทรงสิ้นพระชนม์เมื่อปีกุน จุลศักราช 1189 (พ.ศ. 2370) พระราชทานเพลิงพระศพที่พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันอาทิตย์ เดือน 6 แรม 14 ค่ำ ปีชวด จุลศักราช 1190 (พ.ศ. 2371) (Thiphakornwong, Chaophraya 1995: 31).

ซึ่งมีข้อความเกินเลยพระชนมายุของกรมหลวงนรินทร ถึง 11 ปี จนขณะนี้ยังหาตัวผู้เขียนจดหมายเหตุนี้ไม่ได้"

(Sukpanich 1973: ค)

แต่เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบข้อความทั้งสองฉบับ พบว่าข้อความตอนต้นตั้งแต่เริ่มเรื่องจนถึง พ.ศ. 2363 ทั้งสองฉบับกล่าวตรงกัน และเป็นสำนวนความแบบเดียวกัน แต่ในฉบับที่พบ พ.ศ. 2459 ข้อความช่วงหลังจาก พ.ศ. 2363 - 2381 มีลักษณะสำนวนที่ผิดแปลกไปจากก่อนหน้า ดังนั้น ข้อความตั้งแต่เริ่มเรื่องจนถึง พ.ศ. 2363 นั้นผู้แต่งยังคงเป็นกรมหลวงนรินทรเทวี แต่ข้อความหลังจากนั้นอีก 18 ปีต่อมา (พ.ศ. 2363 - 2381) เป็นข้อความที่มีการแต่งเพิ่มเข้าไปภายหลังจากกรมหลวงนรินทรเทวีสิ้นพระชนม์ โดยอาจจะเป็นเจ้านายวังหน้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ก็ยังไม่เป็นที่ทราบแน่ชัด ข้อความในตอนท้าย 18 ปี ของฉบับ พ.ศ. 2459 ไม่เป็นเหตุผลมากพอที่จะเกิดปัญหา ว่าเนื้อความอีกกว่า 4 ใน 5 ส่วนนั้นจะเป็นของผู้อื่น ไม่ใช่กรมหลวงนรินทรเทวีแต่ประการใด เพราะวัฒนธรรมการถ่ายทอดตัวหนังสือก่อนการเข้ามาของเทคโนโลยีการพิมพ์ สังคมไทยสยามมักให้ความสำคัญแก่ "ผู้คัดลอก" มากกว่า "ผู้แต่ง" ผู้คัดลอกอาจแต่งเติมเสริมข้อความเข้าไปภายหลัง ด้วยเห็นว่าเรื่องยังมิควรจบตามต้นฉบับเดิม จึงทำให้เกิดต้นฉบับสำนวนต่างกัน วัฒนธรรมนี้เป็นวัฒนธรรมการแต่ง / ชำระพระราชพงศาวดารด้วย

"พงศาวดารนอกกรอบ" จากความรู้และมุมมองของผู้หญิง

ในราชสำนักมีตัวอย่างว่าเจ้านายฝ่ายหญิงนั้น มักมีบทบาทในการเล่าพระราชพงศาวดารถวายแก่พระราชวงศ์จนแม้สมเด็จฯ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงพระเยาว์ก็ได้เคยฟังเจ้านายหญิง เช่น พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี ศรีรัตนราชธิดา พระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 ตรัสเล่าเรื่องพงศาวดารในช่วงเย็นก่อนบรรทมเป็นประจำ (Weerasinpachai 1997: 64 - 65) จึงเป็นไปได้ว่ากรมหลวงนรินทรเทวีซึ่งได้รับความเคารพยกย่องจาก

พระบรมวงศานุวงศ์อย่างสูง อาจเป็นผู้มีบทบาทในการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์เป็นความรู้แก่บุตรหลานเจ้านายในวังหน้าเช่นเดียวกัน แม้ว่าจะมีการแต่ง / ชำระพระราชพงศาวดาร แต่พระราชพงศาวดารก็ยังเป็นความรู้ที่จำกัดแม้ในแวดวงราชสำนัก อีกทั้งพระราชพงศาวดารก็ยังเต็มไปด้วยถ้อยคำสำนวนที่เป็นทางการไม่ชวนอ่านชวนฟัง

เอกสารฉบับนี้จัดได้ว่าเป็นบันทึกตามประเพณีบอกเล่า (Oral tradition) แต่ก็ไม่ปรากฏการบอกเล่าเรื่องในลักษณะที่เหนือจริง เหาะเหินเดินอากาศ ตามขนบการเล่าเรื่องแบบมุขปาฐะ (Greeting) ทั้งนี้อาจจะเป็นความจงใจที่จะเล่าเรื่องพงศาวดารนอกกรอบ จึงลำดับเรื่องตามปีเกิดเหตุการณ์ ไม่ปรากฏส่วนที่เป็นอภินิหารเหนือจริง ศึกสงคราม ต่างจากพงศาวดารฉบับทางการและเรื่องเล่าของเจ้านายองค์อื่น ๆ ในยุคเดียวกัน เช่นที่รู้จักกันคือ “จุลยุทธการวงศ์” “อภินิหารบรรพบุรุษ” หรืออย่าง “ปฐมวงศ์” เป็นต้น (Fine Art Department 2008)

เมื่อพิจารณาว่ากรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกเอกสารชิ้นนี้ หลายปีก่อนหน้าที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) นักประวัติศาสตร์คนสำคัญในต้นรัตนโกสินทร์ จะเขียนงานสำคัญอันเป็นหลักหมายทางโลกทัศน์ความเชื่อของชนชั้นนำสยามอย่าง “หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” (Thiphakornwong, Chaophraya 1970) จึงนับได้ว่ากรมหลวงนรินทรเทวีทรงเป็นเจ้านายหญิงที่มีความคิดล้ำสมัยพระองค์หนึ่ง

เอกสารนี้นอกเหนือจากมีวัตถุประสงค์เพื่อเล่า “พงศาวดารนอกกรอบ” แก่กุลบุตรกุลธิดา ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อชำระองค์ความรู้จากพงศาวดารในกรอบเกี่ยวกับช่วงต้นระยะเปลี่ยนผ่านจากสมัยธนบุรีมารัตนโกสินทร์ ซึ่งมีหลายประเด็นที่ก่อปมปริศนาค้างคาใจเป็นอันมาก โดยเฉพาะเรื่องของพระเจ้าตาก ซึ่งถูกทำให้กลายเป็นผู้ร้ายไปในคราวผลัดแผ่นดิน แต่ในช่วงปลายรัชกาลที่ 2 อันเป็นช่วงเดียวกับที่กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกพงศาวดารนอกกรอบชิ้นนี้ขึ้นนั้น เป็นช่วงที่พระราชวงศ์จักรีเริ่มมีเสถียรภาพมั่นคงขึ้นกว่าเมื่อสมัยต้นรัชกาลที่ 1 ไปมากแล้ว ยิ่งเมื่อมีการปราบกบฏเจ้าฟ้าเหม็นในช่วงระหว่างรอยต่อรัชกาลที่ 1 กับรัชกาลที่ 2 (Kruathong 2004) จากพระบรมราชวินิจฉัยในรัชกาลที่ 5 ทรงมีคำอธิบายถึงความใกล้ชิดระหว่างกรมหลวงนรินทรเทวีกับบุคคลในเหตุการณ์ต่าง ๆ นับตั้งแต่

พ.ศ. 2310 เป็นต้นมาไว้ดังนี้

> *"ท่านทรงทราบการเรื่องกรุงเสียโดยฟังคำเล่า ได้ทรงเห็นการในแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรีเอง* ***เพราะเหตุที่พระมารดาเจ้าฟ้าเหม็นเป็นหลานของท่าน*** *ท่านจึงทราบเรื่องแมลงมุมแลจิ้งจกตก* ***เพราะเหตุที่พระสามีของท่านเปนข้าราชการในครั้งกรุงธนบุรี จึงได้นับถือเจ้ากรุงธนบุรี*** *เพราะเหตุที่ท่านเข้าวังออกวังอยู่ จึงทราบการในวัง ข้อความที่ได้จดลงไว้นี้ ถึงว่าที่เคลื่อนคลาศแลห่างเหินอยู่บ้าง เปนอย่างที่คนแก่พูดกัน แต่มีข้อสำคัญซึ่งน่ารู้ ไม่ได้รู้จากที่อื่นอยู่หลายอย่าง"*
>
> *(Narinthornthewi 2003: 38)*

ความใกล้ชิดทางเครือญาติที่กรมหลวงนรินทรเทวีมีต่อทั้งสองฝ่าย ทั้งฝ่ายรัชกาลที่ 1 และฝ่ายพระเจ้าตาก ซึ่งถูกกระทำต่อมาอีกถึง 2 ระลอก ตั้งแต่เหตุการณ์ขุดพระศพพระเจ้าตากมาทำพิธีเมื่อ พ.ศ. 2327 และเหตุการณ์กรณีเจ้าฟ้าเหม็น เมื่อรัชกาลที่ 2 จะเสด็จเถลิงราชสมบัติ น่าจะเป็นสาเหตุให้กรมหลวงนรินทรเทวีทรงมีความเห็นอกเห็นใจและเข้าใจทั้งสองฝ่าย ในขณะเดียวกันก็ทรงต้องการคืนความเป็นธรรมให้แก่ฝ่ายพระเจ้าตากด้วย นับเป็นความต่างเมื่อเปรียบเทียบกับ "พงศาวดารในกรอบ" ที่มักเป็นงานประวัติศาสตร์เพื่อผู้ชนะ ในขณะที่ "พงศาวดารนอกกรอบ" อย่างของกรมหลวงนรินทรเทวีนั้นเป็นงานประวัติศาสตร์ที่มีมุมมองต่อผู้แพ้อย่างเห็นอกเห็นใจ มากกว่าจะทับถม ผลิตซ้ำ หรือปิดหูปิดตาต่อความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นแล้วความเป็นผู้หญิงของผู้บันทึกอาจทำให้มีความรู้และมุมมองต่างออกไป

บทบาทผู้หญิงในประวัติศาสตร์ธนบุรี

ข้อต่างอย่างสำคัญที่ "พงศาวดารนอกกรอบ" ของกรมหลวงนรินทรเทวีมีเมื่อเปรียบเทียบกับ "พงศาวดารในกรอบ" หรือ "พงศาวดารตามขนบ" ก็คือการมีตัวละครในประวัติศาสตร์ที่เป็นผู้หญิง ทั้งผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการและเป็นสาเหตุ

ปัจจัยให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นคนในใกล้ชิดจึงรู้เส้นสนกลในเหตุการณ์ในรั้ววัง ความเป็นมาของฝ่ายในแต่ละนาง เรื่อยไปจนถึงเรื่องที่ถูกปิดลับ ไม่เป็นที่เปิดเผยต่อภายนอก อย่างเรื่องการคบชู้สู่ชายของนางในวัง ที่เด่นดังเป็นเรื่องซุบซิบนินทากันในหมู่ชาววัง อย่างเช่นเรื่องของหม่อมฉิม หม่อมอุบล พระธิดาในกรมหมื่นเทพพิพิธ[3] ที่เข้ามาสู่รั้ววังของพระเจ้าตาก ภายหลังจากที่ทรงชนะศึกปราบชุมนุมเจ้าพิมาย ประหารกรมหมื่นเทพพิพิธและพรรคพวกบริวารที่เป็นชายแล้ว ก็ทรงรับหม่อมเสม ชายากรมหมื่นเทพพิพิธ กับพระธิดาทั้งสอง (หม่อมฉิมกับหม่อมอุบล) พร้อมทั้งเจ้านายหญิงในราชวงศ์บ้านพลูหลวงองค์อื่น ๆ มาเป็นพระสนมโดย

> *"บุตร์กรมหมื่นสุนทรเทพหม่อมประยงโปรดให้เปนเจ้าอนิรุทเทวา บุตร์กรมหมื่นจิตร์สุนทรหม่อมกระจาดให้ชื่อบุษบา บุตร์กรมพระราชวังหม่อมเจ้ามิตประทานชื่อประทุม บุตร์กรมหมื่นเทพพิพิธหม่อมมงคลหม่อมพวม พี่หม่อมอุบล บุตร์เจ้าฟ้าจิตเลี้ยงเสมอกันทั้งสี่คน* ***แต่โปรดหม่อมฉิมหม่อมอุบล ประทมอยู่คนละข้าง*** *"*
>
> *(Narinthornthewi 2003: 55)*

คำว่า "ประทมอยู่คนละข้าง" ย่อมบ่งบอกชัดเจนอยู่แล้วว่า ทรงโปรดปรานหม่อมฉิมกับหม่อมอุบลเพียงใด แต่มามีเหตุการณ์ให้ทั้งสองต้องมาพลัดพรากไปจากพระองค์ ก็คือว่าเกิด

> *"วิบัติหนูกัดพระสูตร์ รับสั่งให้ชิตภูบาลชาญภูเบศ ฝรั่งคนโปรดทั้งคู่ให้เข้ามาไล่จับหนูใต้ที่เสวยในที่ด้วย เจ้า*

---

[3] พระราชพงศาวดารบางฉบับระบุว่า หม่อมอุบลเป็นพระธิดาของกรมหมื่นเทพพิพิธ หม่อมฉิมเป็นพระธิดาของเจ้าฟ้าจิตร (Bradley 2008: 40) แต่เหตุการณ์ที่หม่อมทั้งสองยินดีตายตาม "เจ้าพ่อ" ซึ่งคือกรมหมื่นเทพพิพิธ ก็แสดงว่าทั้งสองเป็นพระธิดาที่ยังอาลัยต่อกรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งถูกประหารไปในคราวพระเจ้าตากปราบก๊กพิมายนั่นเอง.

> *ประทุมทูลว่าฝรั่งเปนชู้กับหม่อมฉิมหม่อมอุบล กับคนรำสี่คนเปนหกคนด้วยกัน รับสั่งถามหม่อมอุบลไม่รับ หม่อมฉิมว่า**ยังจะอยู่เปนมเหษีคี่ซ้อนฤๅมาตายตามเจ้าพ่อเถิด** รับเปนสัตย์หมด ให้เฆี่ยนเอาน้ำเกลือรดทำประจานด้วย แสนสาหัสประหารชีวิตร์ผ่าอกเอาเกลือทา ตัดมือตัดเท้า"*
>
> *(Narinthornthewi 2003: 55)*

"เจ้าพ่อ" ที่หม่อมฉิมอ้างถึงก็คือ กรมหมื่นเทพพิพิธ ส่วน "ฝรั่ง" ที่ถูกกล่าวโทษว่ามาเป็นชู้นั้น น่าจะเป็นฝรั่งโปรตุเกสหรือฝรั่งเชื้อสายกุฎีจีน แต่เมื่อประหารชีวิตพระสนมทั้งสองไปแล้ว ก็กลับทรงคิดถึงหม่อมฉิมและหม่อมอุบลที่เคย "ประทมอยู่คนละข้าง" หรือจะด้วยเหตุอื่นที่อาจสันนิษฐานได้หลายทางเช่นว่าทรงได้คิดว่าลงโทษรุนแรงเกินไป เมื่อพบว่าหม่อมอุบลตั้งครรภ์ได้สองเดือนแล้ว หรือจะเพราะทรงทราบภายหลังว่าเป็นเพียงการกล่าวฟ้องร้องด้วยความริษยาที่หม่อมฉิมกับหม่อมอุบลเป็นคนโปรด กรมหลวงนรินทรเทวีเล่าถึงเหตุการณ์นี้อย่างมีนัยสำคัญ เพราะจะเกี่ยวข้องกับสาเหตุที่พระเจ้าตากจะทรงมีพระสติฟั่นเฟือนชั่วขณะ เพราะทรงเศร้าโศกพระทัยดังนี้

> *"สำเร็จโทษ (หม่อมฉิมกับหม่อมอุบล – ผู้อ้าง) เสร็จแล้ว ไม่สบายพระไทยคิดถึงหม่อมอุบล ว่ามีครรภ์อยู่สองเดือน ตรัสว่าจะตายตามหม่อมอุบล ว่าใครจะตายกับกูบ้าง เสมเมียกรมหมื่นเทพพิพิธว่าจะตามเสด็จหม่อมทองจันทร์ หม่อมเกษ หม่อมลา สั่งบุษบาจะตามเสด็จด้วย ประทานเงินคนละ 1 ชั่ง ให้บังสุกุลตัว ทองคนละ 1 บาท ให้ทำพระแล้วให้นั่งแพหยวก นิมนต์พระเข้ามาบังสุกุล แล้วจะประหารชีวิตรคนที่ยอมตามเสด็จนั้นก่อน แล้วท่านจะแทงพระองค์ท่านตามไปอยู่ด้วยกัน เจ้าข้า **พระสติฟั่นเฟือน** เจ้าคุณใหญ่ทรงกันดารกับเตี่ยหม่อมทองจันทร์ นิมนต์พระเข้ามาชุมนุมสงฆ์ถวาย*

พระพร ขออย่าให้ทำหาควรไม่ ว่าที่จะได้พบกันนั้นหา
มิได้แล้ว ถวายพระพรขอชีวิตไว้ ***ได้พระสติคืนสมประดี***
ประทานเงินเติมให้แก่ผู้รับตามเสด็จนั้น”
(Narinthornthewi 2003: 55 - 56)

อีกกรณีหนึ่งที่พระเจ้าตากทรงลงโทษผู้หญิงในวังถึงขั้นสิ้นชีวิต ซึ่งกรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกเล่าไว้คือ เมื่อเสด็จกลับจากทำศึกปราบก๊กเจ้านครศรีธรรมราช ทรงพบว่า

“นางห้ามประสูติเจ้า ท่านสงไสยว่าเรียกหนเดียวมิใช่
ลูกของท่าน รับสั่งให้หาภรรยาขุนนางเข้าไปถาม ได้
พยานคนหนึ่ง ว่าผัวไปหาหนเดียวมีบุตร จึงถามเจ้าตัว
*ว่าท้องกับใครว่า****ท้องกับเจ๊ก*** *เฆี่ยนสิ้นชีวิตรในฝีหวาย”*
(Narinthornthewi 2003: 57)

ชีวิตของผู้หญิงที่ถูกกระทำประดุจดั่งทรัพย์สิ่งของ โอนย้ายถ่ายเทไปให้แก่ผู้ชายที่ชนะหรือได้อำนาจ แม้กระทั่งการต้องตกเป็นเมียของชายที่ประหารบิดาของตน (อย่างกรณีหม่อมฉิมกับหม่อมอุบล) ในรูปของ “สินสงคราม” ชีวิตในรั้ววังก็ไม่ได้สุขสบาย ยังต้องตกมาอยู่ในวังวนความริษยา เมื่อเป็นคนโปรดปราน คงเป็นเรื่องหนึ่งที่อยู่ในความทรงจำฝังใจของกรมหลวงนรินทรเทวีในฐานะผู้หญิงด้วยกัน จึงเก็บเอามาเล่าได้เป็นฉากเป็นตอนดังนั้น

นอกจากนี้ ระหว่างสงครามกลางเมืองเมื่อปลายสมัยธนบุรี สาเหตุหนึ่งที่พระยาสรรค์กับพวกสามารถบุกยึดพระนครได้โดยง่าย ก็เพราะทหารที่มีหน้าที่รักษาป้อมปราการห่วงลูกเมีย ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยที่สมเหตุสมผลเมื่อพบว่าฝ่ายกบฏซึ่งรู้จักกันดีว่าฝ่ายทหารรักษาป้อมปราการนั้นก่อนบุกประชิดกำแพงพระนคร ได้ไปจับกุมเอาลูกเมียของทหารโปรตุเกสที่บ้านฝรั่งกุฎีจีนมาเป็นตัวประกัน ด้วยแม้จะมีการส่งกองทัพใหญ่ออกไปทำศึกในกัมพูชา แต่ก็ยังหลงเหลือกองกำลังสำหรับป้องกันพระนครอยู่บ้าง โดยเฉพาะกองทหารแม่นปืนโปรตุเกสที่ประจำอยู่ป้อมวิไชยประสิทธิ์ กรมหลวงนรินทรเทวีให้ข้อมูลว่า ฝ่ายกบฏได้ไปจับลูกเมียของฝรั่งโปรตุเกสที่รักษา

ป้อมอยู่ แล้วลอยเรือมาให้เห็น จนฝรั่งโปรตุเกสบนป้อมไม่กล้ายิงปืนใหญ่ทำลายกองเรือของฝ่ายกบฏ จนถึงกับโดดจากป้อมลงน้ำว่ายหนีไปหาลูกเมีย เป็นต้น

พลิกอดีต เผยรัฐประหาร คืนความเป็นธรรมแก่พระเจ้าตาก

เนื้อความใน “พงศาวดารนอกกรอบ” ของกรมหลวงนรินทรเทวี มองเหตุการณ์ผลัดแผ่นดินจากพระเจ้าตากมาเป็นรัชกาลที่ 1 ด้วยแง่มุมแบบเข้าอกเข้าใจทั้งสองฝ่าย ไม่ถึงกับแสดงท่าทีเป็นกลาง แต่ก็จงใจเล่าเรื่องตามที่ตนเองเห็นว่าเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้น ซึ่งนั่นทำให้เรื่องราวเหตุการณ์ในช่วงรอยต่อของสองรัชกาลเป็นที่เปิดเผยขึ้น ยิ่งกว่าที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับทางการ

กรมหลวงนรินทรเทวีทรงเล่าเรื่องเริ่มต้นตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ก่อความไม่สงบขึ้นที่กรุงเก่า เมื่อขุนนางที่ไปมีบทบาทในการขุดหาสมบัติเก่ามาเข้าคลัง ได้รวมตัวกันก่อความวุ่นวาย พระเจ้าตากจึงมีพระราชบัญชาให้พระยาสรรค์นำกำลังไปปราบ แต่พระยาสรรค์กลับไปเข้ากับฝ่ายกบฏ เพราะในฝ่ายกบฏนั้นมีขุนแก้ว น้องชายของพระยาสรรค์เองเป็นผู้ร่วมก่อการ ฝ่ายกบฏได้ยกให้พระยาสรรค์เป็นผู้นำแล้วพากันมาบุกยึดพระราชวังที่กรุงธนบุรี ซึ่งขณะนั้นเพิ่งส่งกองทัพออกไปทำศึกกับเวียดนามในกัมพูชา ไม่มีกำลังเพียงพอที่จะต้านทานฝ่ายกบฏ

นอกจากนั้น พระเจ้าตากยังอาจทรงทราบรู้ระแคะระคายอยู่บ้างแล้วว่ากองทัพที่ไปกัมพูชาซึ่งอยู่ภายใต้การบัญชาการของเจ้าพระยาจักรีและพระยาสุรสีห์นั้น มิได้อยู่ฝ่ายเดียวกับพระองค์ และธนบุรีขณะนั้น “ผู้คนเบาบางร่วงโรยนัก” (Narinthornthewi 2003: 69) จึงมีรับสั่งให้นิมนต์สมเด็จพระสังฆราชพร้อมด้วยพระราชาคณะ ออกไปเจรจาความเมืองกับพระยาสรรค์ว่าพระองค์ทรงยอมแพ้และขอออกผนวช ทั้งที่ในขณะนั้นฝ่ายพระเจ้าตาก มีพระธิเบศร์ พระยารามัญ พระยาอำมาตย์ รับอาสาต่อสู้โดยลากปืนขึ้นป้อมไปยิงเรือฝ่ายกบฏ แต่พระเจ้าตากกลับ “มีรับสั่งห้ามว่าสิ้นบุญพ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย” (Narinthornthewi 2003: 67)

ฝ่ายพระยาสรรค์เมื่อเห็นพระเจ้าตากทรงยอมแพ้แล้ว ก็ใจอ่อนยอมอนุญาตให้พระองค์ทรงออกผนวช ด้วยเงื่อนไขว่า “ให้ทรงบรรพชาชำระพระเคราะห์เมืองสามเดือน” (Narinthornthewi 2003: 69) ระหว่างนี้ตนจะ “ขึ้นนั่งซัง” ไปก่อน

คำว่า “นั่งซัง” ที่ปรากฏเฉพาะในบันทึกกรมหลวงนรินทรเทวีนี้พอจะอนุมานได้ว่าคือขึ้นว่าราชการแทนพระองค์ ไม่ถึงกับขึ้นครองราชย์ เพราะในระหว่างที่พระยาสรรค์กำลัง “นั่งซัง” อยู่นั้น พระสนมของพระเจ้าตากได้ “คลอดบุตร” (พระราชโอรส) พระยาสรรค์จะให้ประโคมดนตรีรื่นเริงตามธรรมเนียม แต่พระเจ้าตากทรงรับสั่งห้ามว่า “อย่าทำเลยมันสุดชาติ์แล้ว” (Narinthornthewi 2003: 70)

เหตุการณ์ต่อมาที่กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกก็คือ ไม่นานหลังทรงผนวชและพระยาสรรค์กำลัง “นั่งซัง” อยู่นั้น ทัพของพระยาสุริยอภัย หลานเจ้าพระยาจักรีและพระยาสุรสีห์ ได้ยกจากเมืองนครราชสีมาลงมาถึงตามที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าพระยาจักรีให้ “ยกทัพมาที่ธนบุรีก่อน” และเกิดการสู้รบกับทัพฝ่ายพระยาสรรค์ เพราะฝ่ายพระยาสุริยอภัยมีเป้าหมายจะยกเจ้าพระยาจักรีขึ้นครองราชย์ ในขณะที่ฝ่ายพระยาสรรค์ ผู้ซึ่งถูกพระราชพงศาวดารฉบับทางการโจมตีว่า เป็นกบฏ “คิดจะเอาราชสมบัติ” ตั้งตนเป็นกษัตริย์เสียเองนั้น (Bradley 2008: 140) บันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวีเล่าว่า ในตอนนั้นพระยาสรรค์กับพวกกลับเป็นฝ่ายที่ยังมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าตาก จะให้พระเจ้าตากครองราชย์ต่อไป เพียงแต่ให้ทรงผนวชชำระพระเคราะห์เมืองสัก 3 เดือน ดังได้กล่าวมาแล้ว แต่พระเจ้าตากทรงปฏิเสธ

> *“เพลา 2 ทุ่มสองยามเกิดศึกกลางเมือง พระยาสรรค์ปล่อยเจ้ารามลักษณ์ออกไป เรียกท่านที่ทรงผนวชว่าประจุออกเถิด ท่านว่า**สิ้นบุญเราแล้วอย่าทำเลย**”*
>
> *(Narinthornthewi 2003: 70)*

เมื่อเจ้าพระยาจักรีกลับมาถึงพระนคร ก็ได้ชำระความเมือง ให้ประหารชีวิตพระยาสรรค์กับพรรคพวกไปพร้อมกับพระเจ้าตาก เป็นอันสิ้นสุดกระบวนการรัฐประหารกรุงธนบุรี ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีชนะได้ครองเมืองต่อมา แต่ก็มีคำถามต่อมาว่า เพราะเหตุใด พระเจ้าตากผู้ซึ่งในอดีตทรงเคยรบทัพจับศึกมามาก จึงทรงปลงพระทัยไม่คิดต่อสู้เลย บันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวีกลายเป็นหลักฐานเพียงชิ้นเดียวเท่าที่พบในขณะนี้ ที่ให้คำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้คือความเศร้าสะเทือนพระทัยที่ทรงสูญเสีย “นางอันเป็นที่รัก” ไปถึงสองคนในคราวเดียวกัน

โดยก่อนหน้านี้พระเจ้าตากทรงสั่งลงพระราชอาญาด้วยพระองค์เอง ให้ประหารชีวิตหม่อมฉิมกับหม่อมอุบล ที่เคย “ประทมอยู่คนละข้าง” จนเป็นเหตุให้ทรงพระสติฟั่นเฟือนชั่วขณะ แต่ไม่ถึงกับทรงว่าราชกิจไม่ได้ ดังจะเห็นได้จากการส่งกองทัพออกไปล้านช้าง ไปกัมพูชา ก็กระทำในช่วงที่มีเรื่องกระทบกระเทือนพระทัย สอดคล้องกับรายงานของสภามิชชันนารีเพรสไบทีเรียนได้กล่าวถึงพระเจ้าตากในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ด้วยคำว่า “จมดิ่งอยู่ในความเศร้าสร้อย” ดังนี้

> *“หลังจากปกครองประเทศเป็นเวลา 15 ปี ภายใต้ฉายานามว่า พระยาตาก ชายจีนที่น่าทึ่งผู้นี้ก็**จมดิ่งอยู่ในความเศร้าสร้อย** (Melancholy) และถูกลอบสังหารใน พ.ศ. 2325”*
>
> *(Fine Art Department 2014: 246)*

นอกจากนี้พระราชดำรัสของพระเจ้าตากที่ว่า “สิ้นบุญพ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย” ซึ่งเป็นข้อความที่ถูกอ้างอิงพูดถึงในงานประวัติศาสตร์ภายหลังอย่างมาก เพราะเป็นพระราชดำรัสที่แสดงออกถึงการที่ทรงมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ สอดคล้องกับพระราชจริยวัตรก่อนหน้าที่ทรงพระราชทานอภัยขุนนางที่ประพฤติบกพร่องรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงคุ้นเคยกับพระญาติวงศ์เชื้อสายพระเจ้าตาก เมื่อทรงพระราชนิพนธ์วิจารณ์บันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวี ก็ทรงมีพระราชปรารภเกี่ยวกับข้อความนี้โดยละเอียด

> *“คำว่าเจ้ากรุงธนรับสั่งเช่นนี้ (หมายถึงคำว่า ‘สิ้นบุญพ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย’ – ผู้เขียน) สมกับคำที่เล่าว่ารับสั่งหลายคราว พบตัวอย่างในจดหมายรายวันทัพเล่มซึ่งตั้งต้น ณ วันศุกร์ เดือน 2 ขึ้น 12 ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จุลศักราช 1136 (พ.ศ. 2317) เสด็จขึ้นไปตีเชียงใหม่ อันกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ได้ทรงเก็บข้อความลงในพงศาวดารหมดแล้ว แต่มีข้อซึ่งจะพึงสังเกตอาการกิริยา อันทางเรียงพงศาวดารท่านไม่ต้องการใช้นั้นเหลืออยู่หลายแห่ง แต่แห่งหนึ่งควรยกมา*

เป็นตัวอย่าง ในข้อซึ่งบรรยายถ้อยคำเจ้ากรุงธนบุรีนี้ได้ คำรับสั่งอันนี้ได้รับสั่งเวลาประทับอยู่ค่ายเขาพระ กำลังล้อมค่ายพม่าบ้านบางนางแก้ว เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือน 4 ขึ้น 5 ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก จุลศักราช 1136 เพลาเช้า เมื่อได้ลงพระราชอาญาผู้ซึ่งยิงปืนหามแล่นไม่พร้อมกัน ทีละสามสิบสี่นัดตามรับสั่ง ไปยิงแต่ทีละนัดจนข้าศึกรู้ตัวเสร็จแล้ว จึงมีข้อความจดลงไว้ว่า อนึ่งเพลาเช้า 5 โมงเศษหลวงรักษ์มนเทียรมาเฝ้า จึงตรัสว่า ข้าราชการทั้งปวง ใช้ให้ไปทำศึกบ้านใดเมืองใด พ่อมิได้สะกดหลังไปด้วยก็มิได้สำเร็จราชการ ครั้งนี้พ่อไปราชการสงครามเมืองเชียงใหม่ ให้ลูกอยู่ทำราชการข้างหลัง แลมาพ่ายแพ้แก่พม่าให้ขายแก่พระบาทพ่อ แล้วกล่าวโทษกันว่าอดเข้าปลาอาหาร อันทำการศึกครั้งนี้พ่อจะชิงชังแก่ลูกผู้ใดหามิได้ รักใคร่เสมอกัน อันเปนกระษัตราธิราชเจ้าแผ่นดิน ถ้าผู้ใดมีความชอบมิได้ปูนบำเหน็จ ผู้ใดผิดมิได้เอาโทษ ทำฉะนี้ก็ไม่ควรแก่ราชการแผ่นดินหามิได้ ประเวณีกระษัตราธิราชผู้ใดมีความชอบปูนบำเหน็จรางวัล ให้รั้งเมืองครองเมืองตามถานานุกรมลำดับ ถ้าโทษผิดควรจะดีก็ดี ควรจะฆ่าเสียจึงจะชอบด้วยราชการแผ่นดิน จะทำสงครามกับพม่าไปได้ แลพ่อ อุสาหทรมานเที่ยวมาทำการสงครามครั้งนี้ใช่จะจงพระไทยปรารถนาหาความศุขแต่พระองค์เดียวหามิได้ อุสาหสู้ยากลำบากพระกายทั้งนี้ เพื่อจะทนุอำรุงพระสาสนาให้สมณะชีพราหมณ์ประชาราษฎรเปนศุขทั่วขอบขันธเสมา เพื่อจะมิให้มีคนอาสัตย์อาธรรม์ แลครั้งนี้ลูกทั้งหลายทำการพ่ายแพ้แก่พม่าครั้นจะเอาโทษก็เสียดายนัก ด้วยได้เลี้ยงดูมาเปนใหญ่โตแล้ว ผิดครั้งนี้จะยกไว้ให้ทำราชการแก้ตัวครั้งหนึ่งก่อน”

(Narinthornthewi 2003: 255 - 258)

นอกจากพระราชวิจารณ์ในรัชกาลที่ 5 หลักฐานอย่างเช่น “ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา” ยังระบุถึงพระราชดำรัสของพระเจ้าตากในช่วงที่มีเหตุการณ์รัฐประหาร ซึ่งมีลักษณะ “ปลงตก” คล้ายคลึงกับที่กรมหลวงนรินทรเทวีบันทึก อย่างการใช้คำแทนพระองค์ว่า “พ่อ” และแทนขุนนางและไพร่ราษฎรว่า “ลูก” เช่นที่ว่า

> *“พระยาสรรค์จึงเข้าไปกราบทูลพระเจ้าตากว่า บัดนี้บรรดาข้าราชการแลอาณาประชาราษฎรก็เห็นพร้อมกันแล้วที่จะเชิญเสด็จออกจากราชสมบัติ พระเจ้าตากรับสั่งตอบว่า* ***กูวิตกแต่ศัตรูมาแต่ประเทศเมืองไกล แต่เดี๋ยวนี้ไซ้ลูกหลานกูเอง ว่ากูคิดผิดเปนบ้าเปนบอแล้วดังนี้ จะให้พ่อบวชก็ดี ฤๅจะใส่ตะรางพ่อก็ดี พ่อจะยอมทำตามใจลูกบังคับทั้งสิ้น****”*
>
> *(Fine Art Department 2007: 159)*

การบันทึกถึงเหตุการณ์ระหว่างรอยต่อสมัยธนบุรีกับรัตนโกสินทร์ ด้วยข้อเท็จจริงและมุมมองของกรมหลวงนรินทรเทวี เป็นการเปิดเผยว่าแท้ที่จริงแล้วเหตุการณ์ครั้งนั้นคือ “การปราบดาภิเษก” หรือก็คือการรัฐประหารยึดอำนาจนั่นเอง และเมื่อเป็นการรัฐประหาร ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องทำลายสิทธิธรรมของฝ่ายตรงข้าม โดยการกล่าวหาฝ่ายแพ้ให้กลายเป็นผู้ร้าย และวิธีการสำคัญที่ขุนนางอำมาตย์ผู้ใหญ่มักจะกระทำในกระบวนการปราบดาภิเษกยึดอำนาจก็คือ การยุยงให้ไพร่ราษฎรซึ่งบางพวกอาจมีความไม่พอใจอยู่ก่อนแล้วให้ก่อการจลาจลขึ้นในบ้านเมือง

เรื่องการรัฐประหารและการยุยงไพร่ราษฎรเช่นนี้ นอกจากจะปรากฏใน “พงศาวดารนอกกรอบ” ของกรมหลวงนรินทรเทวี ยังปรากฏในเอกสารต่างชาติ เช่น “บันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศส” ผู้อยู่ในกรุงธนบุรีขณะเกิดเหตุการณ์ ก็มีรายงานเกี่ยวกับเหตุการณ์รัฐประหารในปลายธนบุรี เช่นเดียวกับบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวี โดยจดหมายของมองซิเออร์เดอคูร์วิแยร์ ลงวันที่ 21 ธันวาคม ค.ศ. 1782 (พ.ศ. 2325) มีรายละเอียดดังนี้

"เมื่อข้าราชการได้ปรึกษากันดังนี้แล้ว ***จึงได้ตกลงกันจะยุให้ราษฎรเปนจลาจลขึ้น เพราะราษฎรก็คอยจะลุกอยู่แล้วและเต็มใจที่จะทำตามคำแนะนำของข้าราชการเหล่านี้*** *ครั้นเวลา 2 ยามข้าราชการกับราษฎรได้ตรงไปล้อมพระราชวังและได้พยายามที่จะเข้าไปในพระราชวังให้จงได้ แต่พวกทหารเข้ารีต 36 คนซึ่งมีหน้าที่รักษาพระราชวัง ได้เอาปืนใหญ่ปืนเล็กและอาวุธต่าง ๆ ต่อสู้และได้ต้านพวกจลาจลไว้จนตลอดสว่าง พวกจลาจลหาเข้าไปในพระราชวังได้ไม่ พวกจลาจลจึงได้ล้อมพระราชวังไว้มิให้ใครเข้าออกได้ รุ่งขึ้นพระเจ้าตากทรงเห็นว่าจะสู้พวกจลาจลไม่ได้เสียแล้ว จึงได้ทรงขอร้องจะทรงผนวช หัวหน้าของพวกขบถก็ยอมให้พระเจ้าตากได้ทรงผนวชตามพระราชประสงค์ พระเจ้าตากจึงได้ปลงพระเกศา ทรงครองผ้าเหลืองแล้วจึงได้ทรงอนุญาตให้พวกขบถเข้าไปในพระราชวังได้ ข้าราชการจึงได้นำความไปแจ้งต่อขุนนางสำคัญของเมืองนี้ 2 คน ซึ่งเวลานั้นยังกำลังไปทัพทางเมืองเขมรและเมืองญวน ขุนนางทั้งสองนี้พอได้ทราบถึงเรื่องที่เกิดในกรุงก็ได้จัดทหารและนายทหารให้รีบลงไปที่บางกอกโดยเร็ว พอทหารและนายทหารเหล่านี้ได้ลงมาถึงบางกอก ก็ได้มาเปลื้องผ้าเหลืองออกจากพระองค์พระเจ้าตาก แล้วได้เอาพระเจ้าตากจำตรวนไว้อีก สองสามวันขุนนางที่สำคัญ 2 คนนั้น คืออรรคมหาเสนาบดีและเป็นแม่ทัพของกองทัพไทยก็ลงมาถึงบางกอก ขุนนางทั้งสองนี้เปนพี่น้องกัน ผู้พี่นั้นเปนอรรคมหาเสนาบดี พอได้มาถึงบางกอก อาณาประชาราษฎรก็ได้อัญเชิญเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติทีเดียว"*

(Fine Art Department 2008: 169 - 170)

การรัฐประหารเสร็จสิ้นลงแล้ว แต่การที่กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกถึงพระราชดำรัสของพระเจ้าตากที่ว่า “สิ้นบุญพ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย” แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าตากขณะนั้นยังมีพระสติสมประดี เท่ากับกรมหลวงนรินทรเทวีได้ฟื้นคืนความเป็นธรรมแก่พระเจ้าตากได้อย่างเรียบง่ายและสวยสดงดงาม คำว่า “อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย” นอกจากแสดงถึงความห่วงใยต่อไพร่ฟ้าของพระเจ้าตากแล้ว ยังเป็นที่ประทับพระทัยของกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งมีพระชาติกำเนิดเป็นสามัญชน มิได้เป็น “เจ้า” มาตั้งแต่เกิด ทรงอภิเษกสมรสกับกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ในขณะที่กรมหมื่นฯ ยังเป็นขุนนางชั้นผู้น้อยในสมัยพระเจ้าตาก การที่พระเจ้าตากเคยมีพระราชดำรัสเช่นนั้น ย่อมก่อให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้งในพระเมตตาเป็นที่จดจำ

บทส่งท้าย: ว่าด้วยมรดกทางประวัติศาสตร์นิพนธ์

เมื่อตรวจสอบกับเอกสารหลักฐานอื่น ๆ แม้จะพบความสอดคล้องตรงกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีบ้างเหมือนกันที่เอกสารนี้ให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนไป เนื่องจากเป็นการบันทึกตามความจดจำรำลึก แต่โครงเรื่องของเหตุการณ์ ชื่อและบทบาทของตัวละครในประวัติศาสตร์นั้น กรมหลวงนรินทรเทวีบันทึกไว้ได้ค่อนข้างแม่นยำมากยิ่งกว่าพระราชพงศาวดารฉบับทางการ ส่วนที่คลาดเคลื่อนนั้นได้แก่ “เลขศักราช” ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงชี้ให้เห็นไว้ในบทพระราชนิพนธ์วิจารณ์ของพระองค์โดยละเอียดแล้ว

ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนเช่นกรณีเจ้าศรีสังข์ พระโอรสของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ (กุ้ง) กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกว่า เมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธตั้งก๊กเจ้าพิมาย เจ้าศรีสังข์ได้หลบหนีไปอยู่ด้วยกับกรมหมื่นเทพพิพิธ หลังจากกรมหมื่นเทพพิพิธพ่ายศึกต่อพระเจ้าตาก ถูกจับกุมตัวและถูกประหารชีวิตไปแล้ว เจ้าศรีสังข์ก็หลบหนีไปกัมพูชา แต่จากเอกสารบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศส และเอกสารเวียดนาม ระบุตรงกันว่า เจ้าศรีสังข์หลบหนีไปอยู่เมืองพุทไธมาศ (ฮาเตียน) ตั้งแต่ช่วงก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. 2310 แล้ว โดยแรกเริ่มเดิมทีมีความตั้งใจที่จะเดินทางต่อไปยังยุโรปตามอย่างออกพระวิสุทธสุนทร (โกษาปาน) แต่ถูกเจ้าเมืองฮาเตียน คือ “มัคเทียนตู” (ภาษาเวียดนาม) หรือ “ม่อซือหลิน” (ภาษาจีน) กักพระองค์ไว้ใช้ต่อรองเพื่อขยายอิทธิพลทางการเมืองและการค้ามายังสยาม (Chingho 1977; Ishii & Kasetsiri 1999: 150 - 217)

นอกจากนี้ ข้อมูลที่ว่าพระเจ้าตากโปรดให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชไปเป็น “เถ้าแก่” สู่ขอพระราชธิดาพระเจ้ากรุงปักกิ่ง ก็ไม่สอดคล้องกับจดหมายเหตุจีนราชวงศ์ชิง (ชิงสือลู่) ข้อมูลในส่วนนี้เป็นการบอกเล่าในลักษณะที่นำเสนอแบบปากต่อปาก (Oral tradition) สะท้อนความเชื่อและมุมมองของคนในรุ่นต้นรัตนโกสินทร์ที่มีต่อเรื่องราวเมื่อปลายสมัยธนบุรี ซึ่งมีเงื่อนงำอำพรางค่อนข้างมาก นอกจากข้อมูลสองเรื่องนี้แล้ว นอกนั้นบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวีจัดว่าแม่นยำมากยิ่งกว่าพระราชพงศาวดารฉบับที่เป็นทางการที่ได้รับความเชื่อถือกันเสียอีก

ความพยายามในพระราชนิพนธ์ตอบโต้ของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงยืนยันความถูกต้องของพระราชพงศาวดารที่เป็นทางการ โดยการนำเอาข้อความตามพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ที่เป็นผลจากการชำระในสมัยรัชกาลที่ 4 มาเป็นมาตรฐาน แม้จะไม่เป็นผลในการกันให้ข้อมูลและมุมมองหลายอย่างจาก “พงศาวดารนอกกรอบ” ของกรมหลวงนรินทรเทวี เป็นที่เชื่อถือขึ้นมา เพราะนักศึกษาประวัติศาสตร์ในชั้นหลังยังคงนิยมอ้างอิงบันทึกชิ้นนี้ และใช้เป็นหลักฐานชั้นต้นในการทำความเข้าใจเหตุการณ์เรื่องราวในสมัยปลายธนบุรีถึงต้นรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่าพระราชวิจารณ์ในรัชกาลที่ 5 ก็นับเป็นงานพระราชนิพนธ์อันทรงคุณค่าอีกชิ้นหนึ่ง ที่สะท้อนมุมมองและข้อมูลหลักฐานของชนชั้นนำสยามที่มีต่อพระเจ้าตากและกรุงธนบุรี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะไม่เห็นด้วยกับกรมหลวงนรินทรเทวีหลายประการ แต่การที่ทรงห้ามไม่ให้จัดประเภทบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวี ว่าเป็น “เรื่องกุ” (ถึงท่านจะมีพระนามเดิมว่า “พระองค์เจ้ากุ” ก็ตามที) แสดงว่าเอกสารชิ้นนี้มีความน่าเชื่อถือสูง อีกทั้งยังทรงมีพระราชนิพนธ์วิจารณ์ในส่วนที่ทรงไม่เห็นด้วย ทำให้เป็นที่มาของเอกสารอันทรงคุณค่า (ทั้งบันทึกของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ต่างกันไกลลิบกับกรณีของ ก.ศ.ร. กุหลาบ

แม้ในยุคสมัยของกรมหลวงนรินทรเทวียังทรงมีพระชนม์อยู่ เอกสารบันทึกนี้จะยังมิได้ตีพิมพ์เผยแพร่ แต่ก็มีการคัดลอกต่อกันบ้าง (จึงเกิดสำนวนความแตกกันกว่า 18 ปีดังกล่าวข้างต้น) และก็น่าเชื่อว่าจะเป็นเนื้อความที่เคยตรัสเล่าแก่กุลบุตรธิดาในวังหน้า หรือแก่เจ้านายที่โปรดฟังเรื่องอดีตจากเจ้านายผู้ชราในกาลครั้ง

กระโน้น ด้วยสถานะที่ทรงเป็นเจ้านายผู้ได้ชื่อว่ากอปรด้วยคุณงามความดีเป็นที่เคารพนับถือแก่เจ้านายในพระราชวงศ์พระองค์หนึ่ง ก็ทำให้บันทึกข้อเขียนของพระองค์ได้รับการปฏิบัติแตกต่างไปจากสามัญชนที่ไม่อาจเข้าถึงเอกสารชั้นต้น จำต้องลักลอบคัดพระราชพงศาวดาร เช่น ก.ศ.ร. กุหลาบ เป็นต้น

ถึงแม้กรมหลวงนรินทรเทวีจะเป็น “เจ้านายในราชตระกูล” แต่ก็ไม่ใช่เจ้ามาตั้งแต่กำเนิด แต่งงานกับกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ตั้งแต่ยังเป็นเพียงนายกวดหุ้มแพรในสมัยธนบุรี แต่ชีวิตผันผวนกลายเป็น “เจ้านายในราชตระกูล” เมื่อพระเชษฐาต่างพระมารดาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ ความทรงจำประทับใจที่มีต่อยุคพระเจ้าตาก คือบทบาทในฐานะผู้กอบกู้ราชอาณาจักร ดังจะเห็นได้จากกรมหลวงนรินทรเทวีทรงเอ่ยพระนามพระเจ้าตากว่า “แผ่นดินต้น” และเริ่มเรื่องในพระนิพนธ์ของพระองค์เป็นฉากในเหตุการณ์ก่อนกรุงแตก พระเจ้าตากกับพวก 500 ฝ่าวงล้อมพม่าออกไปยังหัวเมืองตะวันออก จนถึงเหตุการณ์ตอนปลายก็ทรงอธิบายด้วยข้อความ “สิ้นบุญพ่อแล้ว อย่าให้ยากแก่ไพร่เลย” ที่กลายเป็นวรรคทองได้รับการอ้างอิงถึงเสมอในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับพระเจ้าตาก ยืนยันว่าพระองค์มิได้มีพระสติฟั่นเฟือนถึงขั้นวิปลาสแต่อย่างใด

กรมหลวงนรินทรเทวีมีมุมมองที่ตรงไปตรงมาต่อเรื่องพระเจ้าตากและเหตุการณ์ในปลายรัชกาล ภาพเหตุการณ์ที่นำเสนอออกมานั้น อาจแสดงให้เห็นว่าฝ่ายตรงข้ามได้หยิบฉวยใช้โอกาสจากความผิดพลาดของพระเจ้าตาก ผู้ซึ่งความนิยมทั้งในและนอกราชสำนักกำลังตกต่ำ จากที่พระองค์ทรงใช้อำนาจเด็ดขาดกับผู้กระทำผิดหรือที่ทรงคิดว่าทำความผิดเช่นกรณีพระสนม และชี้ว่าไม่ใช่ว่าฝ่ายรัชกาลที่ 1 มิได้มีการดำเนินการอย่างใดในช่วงที่มีเหตุการณ์ความวุ่นวาย นอกจากนั้น “พงศาวดารนอกกรอบ” ของกรมหลวงนรินทรเทวีได้เผยให้เห็นกระบวนการขั้นตอนของการรัฐประหารในปลายสมัยธนบุรี

ต่อพระเจ้าตากนั้น กรมหลวงนรินทรเทวีทรงมองว่าทรงสิ้นบุญบารมีแต่เพียงเท่านั้น พระเจ้าตากอาจเหมาะสมในการเป็นผู้นำรบทัพจับศึกกอบกู้บ้านเมือง แต่เมื่อสถานการณ์เช่นนั้นผ่านพ้นไปแล้ว บ้านเมืองกลับฟื้นคืนดีดังเดิม พระองค์จึงถูกตั้งคำถามถึงความเหมาะสม ด้วยประเด็นเรื่องบุญบารมี ดังคำอธิบายที่สะท้อนให้เห็นแนวคิดของกรมหลวงนรินทรเทวีในนิพนธ์งานทางประวัติศาสตร์ เปรียบเปรยความ

เกี่ยวพันระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับไพร่ราษฎรว่า พระเจ้าแผ่นดินเหมือนต้นไม้ ย่อมผลิดอกออกผลเป็นไพร่ราษฎร เมื่อเกิดความไม่ปกติขึ้นแก่พระเจ้าแผ่นดิน ไพร่ราษฎรก็พลอยได้รับผลไปด้วย

> *"เหตผลกำม์ของสัตว์พื้นแผ่นดินร้อน **ราษฎรเหมือนผลไม้** เมื่อต้นแผ่นดินเย็น ด้วยพระบารมีชุ่มพื้นชื่นผล จนมีแก่น ปลายแผ่นดินแสนร้อนรุมสุมรากโคน โค่นล้มถมแผ่นดิน ด้วยสิ้นพระบารมีแต่เพียงนั้น"*
>
> *(Narinthornthewi 2003: 67)*

อย่างไรก็ตาม คุณูปการสูงสุดของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของกรมหลวงนรินทรเทวี อยู่ที่การมองประเด็นต่าง ๆ อย่างรอบคอบและละเอียดอ่อน เผยให้เห็นลักษณะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนของบุคคลในประวัติศาสตร์ ปรากฏตัวละครที่หลากหลายซึ่งมักถูกมองข้าม หรือบ้างก็ไม่มีตัวตนในเอกสารบันทึกประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการหลายเรื่องเผยให้เห็นข้อเท็จจริงอีกด้านที่ต่างไปจากบันทึกประวัติศาสตร์จากมุมมองของผู้ชาย เช่นเรื่องบทบาทของผู้หญิง (ในวัง) ในประวัติศาสตร์ไทยซึ่งอาจเป็นผลมาจากการเขียนประวัติศาสตร์จากมุมมองของผู้หญิง ทำให้เอกสารฉบับนี้มีความสำคัญในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์อันทรงคุณค่า

กล่าวได้ว่าถ้าไม่ได้ "พงศาวดารนอกกรอบ" เช่นของกรมหลวงนรินทรเทวี ก็ยากนักที่นักวิชาการหรือใครในรุ่นหลัง จะมีหลักฐานชั้นต้นที่ทรงคุณค่าน่าเชื่อถือมากพอแก่การตรวจสอบพระราชพงศาวดารของทางการเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี ซึ่งเป็นบันทึกที่มองฝ่ายผู้แพ้ในเกมการเมืองเป็น "มารร้าย" อย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ ปราศจากความเป็นมนุษย์ ข้อความที่มักกล่าวกันว่า ประวัติศาสตร์เป็นบันทึกของผู้ชนะนั้นไม่จริงเสมอไป ยังมีบันทึกที่มีมุมมองให้ความเป็นธรรมต่อเหตุการณ์และบทบาทตัวละครในประวัติศาสตร์อยู่บ้าง ซึ่งบันทึกประเภทหลังนี้แหละที่มีคุณูปการต่อการศึกษาทางประวัติศาสตร์ในภายหลังเป็นอันมาก

References

Bradley, D. (2008). *Phrarātchaphongsāwadān Krung Thana Burī Chabap Mo̱p Rat Lē* [The Royal Chronicle of Thonburi version Dr.Bradley]. Bangkok: Kosit.

Chingho, Ch. (1977). "Mac Thien - Tu and Phraya Taksin" in *Proceedings of the Seventh JAHA Conference*. Bangkok: Chulalongkorn University.

Damrong Rajanubhub, Somdejkromphraya. (2010). *Tamnān Wang Kao* [The Myths of Old Royal Palace]. Bangkok: Fine Art Department.

Fine Art Department. (1925). *Chotmāihēt Rūang Song Tang Phra bo̱romwongsānuwong Krung Rattanakōsin* [The Archive about Established Royal Family of Bangkok]. Bangkok: Pipatthanakorn.

_____. (1968). *Prachum Phongsāwadān Lem yīsipsām (Phāk Thīsām sipkāo - sīsip)* [The Collection of Chronicles Vol.23 (Version 39 - 40)]. Bangkok: Kuruspa.

_____. (2007). *Rātchaphongsāwadān Krung Kamphūchā* [The Royal Chronicle of Cambodia]. Nonthaburi: Sripanya.

_____. (2008). *Phrarātchaphongsāwadān krung thana burī chabapphan čhanthanumāt (čhēm). Chotmāi rāi wan thap, 'Aphinihān banphaburut læ 'ēkkasān 'ūn* [The Royal Chronicle of Thonburi Version Panchanthanumas (Chem), Diary of Army, Miracle of Ancestor etc.]. Nonthaburi: Sripanya.

_____. (2010). *Phra Rāt Wičhān Nai King Chulalongkorn Rūang-Chotmāihēt Khwām Song Cham Khong Krom Luang* Narinthorntewi. [Critique the Memory Archives of Princess Narinthornthewi by King Chulalong- korn]. Nonthaburi: Sripanya.

_____. (2014). *Sayām læ Lāo nai sāitā mi cho̱ chan nārī chāo'amērikan* [Siam and Laos as seen by Our American Missionaries]. Bangkok: The literature and History Department.

Gesick, Lorraine M. (1976). *Kingship and Political Integration in Tradition Siam, 1767 - 1824* (Ph.D. Thesis Cornell University).

Kruathong, P. (2004). *Kabot Chaofā Men* [The Rebellion of Chaofa Men]. Bangkok: Matichon.

Kruathong, P. (2010). *Chamlæ Phæn yut Krung Thana Burī* [Disseecting the Plan Coup Thonburi]. Bangkok: Matichon.

Narinthornthewi, P. (2003). *Chotmāi Khwām Song Cham Khǫng Phračhao Paiyi kā thœ̄ Krom Luang Narinthornthewi* [The Memery Archives of Princess Narinthornthewi]. Bangkok: Thonchabab.

Reynolds, C. J. (2007). *Chaosūa Khunsưk Sakdinā Panyāchon Læ Khon Sāman: Rūam Botkhwām Prawattisāt Nœokhit Læ Withīkān Sưksā Khong Craig J. Reynolds* [The Magnate, Warlord, Feudalism, Intellectual, and Ordinary Peoples: Select works about History, Ideas, and Methodology of Craig J. Reynolds]. Bangkok: The Textbooks Project of Human and Social Science.

Ishii, Y. & Kasetsiri, C. (1999). Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya. In Breazeale, K. (ed.), *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia.* Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project.

Sukpanich, K. (1973). Khamnam. In *Chotmāihēt Khwām Song čham* [The Archive of Memory]. Bangkok: Fine Art Department.

Thiphakornwong, Chaophraya. (1970). *Nangsư̄ Sadœ̄ng Kitčhānukit* [The Book for Showing the Errand]. Bangkok: Kuruspa.

_____. (1995). *Phrarātchaphongsāwadān Krung Rattanakōsin Rat chakān Thī Sām* [The Royal Chronicle of Krung Rattanakosin Rama 3]. Bangkok: Fine Art Department.

_____. (2002). *Phrarātchaphongsāwadān Krung Rattanakōsin Rat chakān Thī Nung* [The Royal Chronicle of Krung Rattanakosin Rama 1]. Bangkok: Fine Art Department.

Weerasinpachai, S. (1997). *Lūkkæo Mīa Khwan* [Dear Children and Lovely Wife]. Bangkok: Matichon.